

کفایت افشای معاملات با اشخاص وابسته

صابر شعری*

الهام حمیدی**

چکیده

در رسوایی‌های مالی شرکتها، یکی از موضوعاتی که همواره مرکز توجه و نگرانی بوده است، معاملات با اشخاص وابسته می‌باشد. این نگرانی‌ها، در پی ورشکستگی شرکت‌های مشهوری مثل انرون و آدلفیا افزایش یافته است. یکی از عوامل سقوط این شرکتها به استفاده هدفمند از معاملات با اشخاص وابسته و عدم افشای آنها در صورتهای مالی یا کافی نبودن افشای آنها مربوط می‌شود. در این مقاله، کفایت افشای معاملات با اشخاص وابسته با استفاده از چک‌لیست افشای تهیه شده طبق استاندارد حسابداری شماره ۱۲ ایران، بررسی شده است.

نمونه مورد بررسی، شامل شرکتهای پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران در سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۹ می‌باشد. در این مقاله، ۱۴ مورد افشا مطابق استاندارد حسابداری ۱۲ ایران تعیین و به دو دسته کلی تقسیم شده است. از موارد افشا ۵ مورد در گروه افشای عمومی و ۹ مورد در گروه سایر موارد افشا قرار داده شده است. سپس با محاسبه میانگین افشا و با در نظر گرفتن سطح افشای ۵۰ درصد، نتیجه بررسی نشان می‌دهد که شرکتها به طور میانگین ۴۶ درصد از موارد افشای عمومی و ۵۸ درصد تا ۶۲ درصد از سایر موارد افشا را گزارش کرده‌اند. در ادامه، میزان افشای هر یک از ۱۴ مورد افشا، بررسی گردید و مشخص شد الزامات مندرج در استاندارد حسابداری ۱۲ ایران، به طور کامل توسط شرکتها گزارش نمی‌شود. **واژه‌های کلیدی:** معاملات با اشخاص وابسته، کفایت افشا، راهبری شرکتی.

* استادیار گروه حسابداری دانشگاه علامه طباطبایی

** دانشجوی دکتری حسابداری دانشگاه علامه طباطبایی - نویسنده مسئول - elhamhamidi2@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۳/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱/۱۷

مقدمه

اگرچه تصاحب بخشی از منابع شرکت از طریق معاملات با اشخاص وابسته، در کشورهای توسعه یافته مرسوم است، در اقتصادهای نوظهور به دلیل نقص بازارهای خارجی و ضعف راهبری شرکتی رواج بیشتری یافته است. در بسیاری از موارد، معاملات با اشخاص وابسته، اجتناب ناپذیر و سودمند هستند و در چرخه عملیات شرکت تکرار می شوند، ولی در شرایطی خاص، به سهامداران کنترل کننده یا مدیران شرکتهای اجازه می دهند که به هزینه سهامداران خرد، منافع شخصی خود را تأمین کنند. امروزه، فرصت طلبی در معاملات با اشخاص وابسته، یکی از چالشهای بزرگ راهبری شرکتی به ویژه در کشورهای آسیایی است که موجب کاهش ارزش بازار سرمایه می شود. بیشتر شرکتهای آسیایی، بخشی از گروه های تجاری بزرگ هستند که مالکیت آنها در اختیار سهامدار کنترل کننده است. از این رو، روابط تجاری محیط اقتصادی آسیا، انجام معاملات با اشخاص وابسته را آسان می کند. با وجود آنکه همه معاملات با اشخاص وابسته فرصت طلبانه نیستند، نگرش غالب این است که یکی از عوامل تأثیرگذار بر ریسک می باشند و سرمایه گذاران، قبل از سرمایه گذاری برای آن اهمیت زیادی قایل می شوند. از این رو، یکی از موارد با اهمیت در رابطه با معاملات با اشخاص وابسته، محافظت از سرمایه گذاران خرد است. برخی پژوهش ها نشان می دهد وجود حفاظت های قانونی برای سرمایه گذاران، تا ۷۳ درصد تصمیمات سرمایه گذاری آنها را توضیح می دهد، در حالیکه ویژگی های شرکت، توضیح دهنده تنها ۴ تا ۲۲ درصد تصمیمات سرمایه گذاران است، یعنی حفاظت از سهامداران خرد، با فعالیتهای بازار سرمایه ارتباط دارد (سازمان همکاری ها و توسعه اقتصادی^۱، ۲۰۰۹). بنابراین، فضای کسب و کار کشورهایی که از این جهت ضعف دارند، نیازمند اصلاحاتی است که محافظت از سرمایه گذاران را تقویت کند. معیار بانک جهانی به عنوان شاخص محافظت از سرمایه گذاران، چگونگی تدوین مقررات مربوط به معاملات با اشخاص وابسته است. در این راستا، سه شاخص به عنوان شاخصهای محافظت از سرمایه گذاران

معرفی شده است. هرچه مقدار این شاخصها بیشتر باشد، نشان از حفاظت بیشتر از سرمایه‌گذاران دارد. این سه شاخص در معاملات با اشخاص وابسته، به شرح زیر است:

۱- میزان افشا: این شاخص، شامل روشهای تصویب معاملات با اشخاص وابسته، الزام به گزارش فوری این معاملات به سهامداران و سایرین، الزام به افشای آنها در گزارشهای ادواری شرکتها و امکان بررسی این معاملات توسط افراد خارج از شرکت پیش از وقوع است.

۲- میزان مسئولیت‌مدیر: این شاخص، شامل توانایی سرمایه‌گذاران برای پیگرد حقوقی مدیرعامل و رئیس هیأت‌مدیره در معاملات با اشخاص وابسته است.

۳- سهولت دسترسی سهامداران: این شاخص، شامل نواح شواهدی است که پیش و پس از وقوع معاملات با اشخاص وابسته، قابل جمع‌آوری است.

در سال ۲۰۱۳، رتبه ایران در میان ۱۸۳ کشور تحت مطالعه از نظر مقررات محافظت از سرمایه‌گذاران، ۱۵۰ تعیین شده است (بانک جهانی^۱، ۲۰۱۲). بهبود الزامات افشای اشخاص وابسته از جمله تصویب آیین‌نامه بورس اوراق بهادار در سال ۱۳۹۰ برای چگونگی تصویب و افشای معاملات با اشخاص وابسته، عامل صعود ۱۷ پله‌ای ایران بوده است.

جدول ۱. رتبه محافظت از سرمایه‌گذاران در ایران

ملاحظات از سرمایه‌گذاران	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳
رتبه	۱۶۵	۱۶۶	۱۶۷	۱۵۰
قدرت شاخص	۳	۳	۳	-

با توجه به موارد اشاره شده، شفاف‌سازی روابط با اشخاص وابسته و معاملات بین آنها اهمیت بسیار دارد. با توجه به ساختار نسبتاً متمرکز مالکیت و فضای کسب و کار در ایران، نیاز به مطالعاتی است که محافظت از سهامداران خرد را که از جمله تأمین‌کنندگان منابع مالی شرکتها هستند، بررسی کند و به نهادهای مسئول در راستای تقویت استانداردهای حسابداری و مقررات نظارتی، رهنمود ارائه نماید. میزان افشای

1- The World Bank

معاملات با اشخاص وابسته در ایران مبهم است و نتایج این مقاله، می‌تواند در جهت‌دهی به مسیر حرکت مقررات‌گذاران و نهادهای تدوین‌کننده استاندارد، کمک‌کننده باشد.

مبانی نظری و پیشینه

رسوایی‌های حسابداری، نگرانی‌های بسیاری میان مقررات‌گذاران و فعالان بازار به وجود آورده است. بحرانهای مالی شرکتها که بر ریسک ذاتی معاملات با اشخاص وابسته به عنوان ابزاری قدرتمند در انجام تقلبهای مالی و تصاحب منابع سهامداران سایه افکنده است، پرده‌ها را کنار می‌زند تا راه فرارهای قانونی که الزامات موجود افشا را تحت تأثیر قرار می‌دهد، آشکار شود. معاملات با اشخاص وابسته می‌تواند به نفع مدیران و در راستای تصاحب منابع سهامداران انجام گیرد. اگر به این شیوه به معاملات با اشخاص وابسته نگریسته شود، این معاملات با پیشینه‌سازی ثروت سهامداران ناسازگار خواهد بود. از این رو، معاملات با اشخاص وابسته، توجه دانشگاهیان و سازمانهای حرفه‌ای را معطوف خود کرده و نگرانی نسبت به استفاده متقلبانه از این معاملات و عدم افشای آنها، کانون تمرکز قرار گرفته است. با توجه به آنکه معاملات با اشخاص وابسته، خطر زیان دیدن ذی‌نفعان را افزایش می‌دهد، تقاضا برای نظارت بر این معاملات وجود دارد. نظارتها مانع خروج ثروت از شرکت توسط اشخاص وابسته یا گزارشگری متقلبانه می‌شود که این امر با پذیرش سازوکارهای راهبری شرکتی تحقق پیدا می‌کند (کلبک و می‌هیو^۱، ۲۰۰۴). هیأت استانداردهای حسابداری مالی آمریکا (۱۹۸۲)، بیان می‌کند که معاملات با اشخاص وابسته نمی‌تواند در شرایط منصفانه انجام شود و با تأثیری که بر قابلیت اتکای صورتهای مالی می‌گذارد، ممکن است برای استفاده‌کنندگان صورتهای مالی، گمراه‌کننده باشند. با این وجود، معاملات با اشخاص وابسته، بین شرکتها رایج است و موضوع مهم در این معاملات، این است که منافع سهامداران خرد در مقایسه با منافع مدیرعامل یا سهامدار کنترل‌کننده در اولویت پایین‌تر قرار می‌گیرد. شرمن و یانگ (۲۰۰۱) در تحقیق خود، شش نقطه حساس

1- Kholbeck and Mayhew

شناسایی کردند که احتمال رخداد حسابداری تهاجمی در آنها بیشتر است. یکی از این نقاط، معاملات با اشخاص وابسته است که به شرکتها اجازه می‌دهد سود را دلخواهانه کم یا زیاد کنند. از سوی دیگر، با وجود آنکه از منظر حسابرسی، معاملات با اشخاص وابسته شاخص بالقوه ریسک حسابرسی محسوب می‌شود، ناتوانی حسابرسان در شناسایی این معاملات، جزء یکی از کاستی‌های موجود در حسابرسی است. انجمن حسابداران رسمی آمریکا (۲۰۰۱) در بیانیه‌ای با عنوان "حسابداری و حسابرسی اشخاص وابسته و معاملات با اشخاص وابسته"، سه دلیل برای مشکل بودن حسابرسی اشخاص وابسته و معاملات با اشخاص وابسته بیان می‌کند: اول آنکه این معاملات به سادگی قابل شناسایی نیستند، دوم، حسابرس برای شناسایی اشخاص وابسته و معاملات با اشخاص وابسته، در اولین گام به مدیر و سهامدار کنترل‌کننده متکی است و سوم، این معاملات به وسیله کنترل‌های داخلی شرکت، به سادگی قابل رهگیری نیست. از آنجا که پیش‌فرض نهادهای تدوین‌کننده استاندارد نیز این است که معاملات با اشخاص وابسته در شرایط منصفانه انجام نمی‌شود، این معاملات از طریق افشا، کنترل و نظارت می‌شوند. سازمان همکاری‌ها و توسعه اقتصادی (۲۰۰۹)، با انتشار رهنمودی برای نظارت و محدودسازی انجام این معاملات با تمرکز بر افشا و تصویب معاملات توسط سهامداران و اعضای هیأت‌مدیره، راهکارهایی پیش‌روی مقررات‌گذاران، سهامداران و ذی‌نفعان دیگر قرار می‌دهد و به نقش حسابرسان نیز نظری می‌افکند و برای تحلیل معاملات با اشخاص وابسته و برآورد پتانسیل سوءاستفاده از این معاملات، رویکردی خاص ارائه می‌کند. استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۲۴، الزامات افشای معاملات با اشخاص وابسته و روابط میان آنها را دربردارد. این استاندارد الزام می‌کند که روابط میان اشخاص وابسته در صورت وجود کنترل افشا شود، بدون توجه به اینکه معامله‌ای بین آنها رخ داده باشد. رابطه میان واحد تجاری اصلی و واحدهای تجاری فرعی باید بدون توجه به رخداد معامله بین آنها، افشا شود. در مورد معاملات با اشخاص وابسته که در روابط آنها کنترل مشترک یا نفوذ قابل ملاحظه وجود دارد، در صورت انجام معامله، افشا الزامی است. بیانیه استاندارد شماره ۵۷ هیأت استانداردهای حسابداری مالی آمریکا درباره اهمیت افشای معاملات با اشخاص وابسته بیان می‌کند که: "اطلاعات معاملات با اشخاص وابسته، برای استفاده‌کنندگان صورتهای مالی جهت مقایسه نتایج

عملیات و وضعیت مالی واحد تجاری سودمند است و باعث تغییر در تصمیم می‌شود و باید طوری افشا شود که استفاده‌کنندگان صورتهای مالی، بتوانند اهمیت آنها را ارزیابی کنند."

اگر افشا به‌هنگام، کامل و صحیح باشد، سهامداران، توانایی نظارت بر معاملات با اشخاص وابسته را خواهند داشت. اما در معاملات مستمر و تکرار شونده یا در مواقعی که چندین معامله با مبلغ پایین انجام می‌شود، الزام به تصویب همه معاملات با اشخاص وابسته توسط سهامداران، امکانپذیر نیست. برای رفع این مشکل، آستانه‌های افشا و الزام به تصویب سهامداران تعریف می‌شود و با توجه به آستانه‌های افشا، آن معاملاتی که زیر آستانه‌های افشا هستند، از افشا معاف می‌شوند. با توجه به آستانه‌های تعریف شده برای افشا، نهادهای تدوین‌کننده استاندارد و مقررات‌گذاران، حداقل الزامات افشای معاملات با اشخاص وابسته در گزارشهای سالانه را تعیین می‌کنند. در این افشاها، ممکن است معاملات مشابه به منظور سهولت ارائه، به طور گروهی افشا شوند.

در جستجوهای به عمل آمده از برخی کتابخانه‌های دانشگاه‌های ایران و ایران‌داک، تحقیقی که به هر شکلی به موضوع معاملات با اشخاص وابسته در ایران پرداخته باشد، مشاهده نشد. اما در خصوص کفایت افشا، تحقیقاتی در خارج از ایران انجام شده است که میزان انطباق موارد افشا شده با استانداردهای حسابداری را بررسی کرده‌اند.

مانالیکد و روساریو^۱ (۲۰۱۲) صورتهای مالی شرکتهای پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار فیلیپین را در سال ۲۰۱۰ از نظر افشای معاملات با اشخاص وابسته بررسی کردند. نمونه، شامل ۳۰ شرکت و روش بررسی میزان افشا، روش دوبخشی است. چک‌لیست افشای مورد استفاده شامل روابط میان اشخاص وابسته، معاملات با اشخاص وابسته و پاداش مدیران است. میزان انطباق موارد افشای مندرج در چک‌لیست با استاندارد بین‌المللی حسابداری ۲۴ اندازه‌گیری شد. نتیجه نشان می‌دهد که میانگین افشا، به ترتیب ۶۰ درصد، ۷۰ درصد و ۶۲ درصد بوده است. سپس آنها با در نظر گرفتن نوع حسابرس شرکتهای، نشان دادند که از نظر افشا، تفاوت معناداری بین شرکتهای گروه‌بندی شده بر حسب نوع حسابرس وجود ندارد. همچنین نتایج تحلیل

1- Manaligod and Rosario

رگرسیون نشان می‌دهد که نوع حسابرس و اندازه شرکت، پیش‌بینی‌کننده میزان افشا توسط شرکتها نمی‌باشد.

چاترجی و همکاران^۱ (۲۰۰۹) وضعیت افشای اشخاص وابسته را با استفاده از روش تحلیل محتوا در نمونه‌ای از شرکتهای هندی در سالهای ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۶ بررسی کردند. آنها نشان می‌دهند که میزان افشا در سطح شرکتهای هندی، بیشتر از حداقل سطح افشا مطابق استانداردهای حسابداری هند است. پیش از این محققان، حیدرآباد^۲ (۲۰۰۶) میزان افشا را در شرکتهای هندی بررسی کرده بود که به نتیجه‌ای متفاوت دست یافته بود. نتیجه تحقیق او نشان می‌داد که شرکتهای مفاد توافق با اشخاص وابسته، مبلغ معاملات با اشخاص وابسته، مانده بدهی به یا طلب از اشخاص وابسته را افشا نمی‌کنند. تی‌سالوووتاس و همکاران^۳ (۲۰۰۸) دو روش مختلف افشا، یعنی روش دوبخشی^۴ و روش انطباق جزئی غیروزنی^۵ را در نمونه‌ای از شرکتهای یونانی با یکدیگر مقایسه کردند. در روش دوبخشی، به همه موارد افشای منطبق بر استانداردها، وزن یکسان داده می‌شود. ولی در روش دوم، به همه استانداردها وزن یکسان تعلق می‌گیرد. نتیجه تحقیق آنها نشان می‌دهد که تفاوت معنادار در نمره انطباق این دو روش وجود دارد. آنها پیشنهاد کردند که هر دو روش بررسی، هم‌زمان با یکدیگر اجرا شود تا نتایج دقیق‌تری حاصل شود.

گلام و استریت^۶ (۲۰۰۳) میزان انطباق افشا را هم با استانداردهای بین‌المللی حسابداری و هم با اصول پذیرفته شده حسابداری آمریکا، در نمونه‌ای از شرکتهای آلمانی بررسی کردند. نتیجه تحقیق آنها نشان می‌دهد که با میانگین افشای ۸۳ درصد، شرکتهای بین ۴۲ درصد تا ۱۰۰ درصد موارد را افشا کرده‌اند. سطح انطباق افشای شرکتهایی که استانداردهای بین‌المللی حسابداری را اجرا کرده‌اند در مقایسه با شرکتهایی که اصول پذیرفته شده حسابداری آمریکا را اجرا کرده‌اند، به طور معناداری کمتر است. به طور کلی نتایج تحقیق آنها نشان می‌دهد که سطح عدم انطباق، قابل

1- Chatterjee, Mir and Farooque

2- Hyderabad

3- Tsalavoutas, Evans and Smith

4- Dichotomous approach

5- partial compliance (PC) unweighted approach

6- Glaum and Street

ملاحظه است.

روش شناسی

با توجه به موارد اشاره شده، این پرسش را مطرح می‌کنیم که آیا افشای معاملات با اشخاص وابسته در صورتهای مالی شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران، کافی است؟ فرضیه به شرح زیر مطرح می‌شود:

فرضیه: معاملات با اشخاص وابسته در صورتهای مالی به میزان کافی افشا می‌شود. مانالیکد و روساریو (۲۰۱۲) بیان می‌کنند که چارچوب مفهومی جدید گزارشگری مالی در جهت سودمندتر شدن صورتهای مالی، چهار ویژگی بهبوددهنده ارائه می‌کند که شامل به موقع بودن^۱، تأییدپذیری^۲، مقایسه‌پذیری^۳ و کامل بودن^۴ می‌باشد. اصل کامل بودن با مفهوم افشای کافی برابری می‌کند و بیان می‌دارد که صورتهای مالی باید شامل اطلاعات مربوط برای تحلیل‌های مناسب، تفاسیر و تصمیم‌گیریهای آگاهانه باشد. در این مقاله معیار بررسی افشا، الزامات استاندارد حسابداری شماره ۱۲ ایران است و میزان افشا با سطح افشای ۵۰ درصد که در گزارش Doing Business اشاره شده است، مقایسه می‌شود.

برای بررسی کفایت افشای معاملات با اشخاص وابسته، با استفاده از روش دوبخشی که در آن به تمام موارد افشا وزن یکسان اختصاص می‌یابد، چک‌لیست افشا تهیه شده است. بابت هر یک از موارد الزامی افشا، در صورت گزارش امتیاز (۱)، اگر افشا نشده باشد نمره (۰) و اگر برای هر یک از شرکتها کاربرد نداشته باشد کد (NA) اختصاص داده می‌شود. برای تهیه چک‌لیست، دو دسته استاندارد مورد بررسی قرار گرفت، به این صورت که یک چک‌لیست طبق استاندارد حسابداری ۱۲ ایران و چک‌لیست دیگر طبق استاندارد بین‌المللی حسابداری ۲۴ طراحی گردید. پس از بررسی مشخص شد که الزامات افشای ایران و بین‌المللی، به جز دو مورد که به پاداش مدیران و طرحهای بازنشستگی مربوط است، کاملاً بر یکدیگر منطبق می‌باشد. افشای این دو مورد، طبق

1- timeliness
2- verifiability
3- comparability
4- completeness

استاندارد بین‌المللی حسابداری ۲۴ الزامی است، اما در استاندارد حسابداری ۱۲ ایران اشاره‌ای به آنها نشده است و به نظر می‌رسد برای شرکتهای پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران، کاربرد نداشته باشد. در ایران، پاداش مدیران، با توجه به شرایط اقتصادی و اجتماعی حاکم بر اداره واحدهای تجاری، از استاندارد حسابداری ۱۲ استثنا شده است. از این رو، کفایت افشای معاملات با اشخاص وابسته، فقط با تأکید بر استاندارد حسابداری ۱۲ ایران بررسی می‌شود. با توجه به این استاندارد، ۱۴ مورد افشا تعیین شد که در دو گروه کلی طبقه‌بندی شدند. گروه اول، شامل ۵ مورد افشا است که با عنوان افشای موارد عمومی مشخص شده است. در این گروه اطلاعات کلی درباره روابط میان اشخاص وابسته افشا می‌شود. گروه دوم که ۹ مورد را در بر دارد، شامل افشای اطلاعات مربوط به معاملات با اشخاص وابسته است که به تفکیک انواع اشخاص وابسته بررسی شده است. پس از تهیه چک‌لیست، الزامات افشا شده و افشا نشده مشخص گردید و میزان افشا تعیین شد. تعیین میزان افشا در دو حالت انجام گرفته است. در حالت اول، بررسی شده است که شرکتهای چه نسبتی از موارد افشای عمومی و سایر موارد افشا را افشا کرده‌اند. در حالت دوم، میزان افشای هر یک از موارد مندرج در چک‌لیست افشا توسط شرکتهای بررسی شده است. موارد افشا به شرح زیر است:

جدول ۲. چک لیست افشا طبق استاندارد حسابداری ۱۲ ایران

گروه ۱: موارد افشای عمومی	
۱	افشای روابط اشخاص وابسته بین شرکت اصلی و شرکتهای فرعی بدون توجه به آنکه معامله‌ای بین آن اشخاص وابسته انجام شده باشد.
۲	افشای نام واحد تجاری اصلی، واحد تجاری اصلی نهایی گروه و کنترل کننده نهایی گروه اگر متفاوت باشد.
۳	اگر شرکت اصلی واحد تجاری و شخص کنترل کننده نهایی، هیچ‌کدام صورتهای مالی برای استفاده عموم تهیه نمی‌کنند، افشای نام واحد تجاری بعدی که صورتهای مالی تهیه می‌کند، ضروری است.
۴	افشای جمع اقلام با ماهیت مشابه مگر آنکه افشای جداگانه برای درک آثار معاملات با اشخاص وابسته بر صورتهای مالی ضروری باشد.
۵	افشای این که معاملات با اشخاص وابسته در شرایطی مشابه با معاملات حقیقی انجام شده است.
گروه ۲: سایر موارد افشا	
موارد زیر در خصوص معاملات با هر یک از انواع اشخاص وابسته باید افشا شود:	
۱	ماهیت رابطه با اشخاص وابسته.
۲	اطلاعاتی درباره معاملات.
۳	مانده های فی‌مابین مربوط به معاملات که برای درک آثار این معاملات بر صورتهای مالی، ضروری است.
موارد زیر برای هر یک از اشخاص وابسته باید افشا شود:	

۴	مبلغ معاملات.
۵	مبلغ مانده های فی مابین دریافتی ها و پرداختی ها.
۶	شرایط و ویژگی های مانده ها از جمله اینکه آیا آنها تضمین شده اند و نیز ماهیت مابه ازایی که باید در زمان تسویه فراهم شود.
۷	جزئیات هر گونه تضمین داده شده و دریافت شده.
۸	ذخیره مطالبات مشکوک الوصول برای مانده های فی مابین.
۹	هزینه شناسایی شده طی دوره که به مطالبات مشکوک الوصول این اشخاص وابسته مربوط است.

نمونه و روش تجزیه و تحلیل داده ها

محدوده زمانی، از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۹ است. جامعه مورد بررسی، شامل شرکتهای پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران و نمونه شامل شرکتهایی است که واجد شرایط زیر باشد:

۱- مطابق طبقه بندی بورس اوراق بهادار تهران، جزء شرکتهای فعال در صنایع مالی نباشد.

۲- داده های مورد نیاز برای محاسبه متغیرهای مربوط، در دسترس باشد.
در جدول شماره ۳، تعداد شرکتهای نمونه در هر سال مشخص شده است:

جدول ۳. تعداد شرکتهای نمونه در سالهای مورد بررسی

سال	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	جمع
تعداد	۲۶۵	۲۶۴	۲۵۸	۲۵۵	۲۵۴	۱۲۹۶

در این تحقیق برای بررسی میزان افشا، فاصله اطمینان برای میانگین در سطح اطمینان ۹۵ درصد تعیین شده است، به این صورت که بر اساس میانگین و انحراف معیار داده ها، حد بالا و حد پایین تعیین می شود و به این ترتیب با اطمینان ۹۵ درصد، مقدار میانگین مشاهده شده، بین حد بالا و پایین قرار می گیرد. سپس، برای مقایسه مقدار میانگین با سطح افشای ۵۰ درصد، آزمون مقایسه میانگین با مقدار ثابت با استفاده از آزمون t استیودنت انجام می شود. در این آزمون، فرض مقابل و ناحیه بحرانی، به شرح جدول می باشد:

جدول ۴. فرض مقابل و ناحیه بحرانی در سطح اطمینان ۹۵ درصد

$H_1: \mu > 0/5$	$H_1: \mu \neq 0/5$	$H_1: \mu < 0/5$	فرض مقابل (H_1)
مقادیر بیشتر از ۱/۶۴	مقادیر خارج از فاصله (۱/۹۶ و -۱/۹۶)	مقادیر کمتر از -۱/۶۴	ناحیه رد فرض صفر

در جدول شماره ۵، میزان افشای موارد عمومی و سایر موارد افشا توسط شرکتها طی سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۹، نشان داده شده است.

جدول ۵. میزان افشای موارد عمومی و سایر موارد افشا توسط شرکتها طی سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۹

فاصله اطمینان ۹۵ درصد برای میانگین	مقدار t		میانگین	تعداد	موارد
	حد پایین	حد بالا			
۰/۵۲	۰/۴۰	-۲۰/۰۰	۰/۴۶	۴۶۲۸	عمومی
					سایر موارد افشا به تفکیک اشخاص وابسته:
۰/۶۲	۰/۵۳	۱۱/۶۸	۰/۵۹	۴۷۰۷	معامله با واحد تجاری اصلی
۰/۶۲	۰/۵۴	۱۰/۵۷	۰/۵۸	۲۰۷۹	معامله با واحدهای تجاری دارای نفوذ قابل ملاحظه یا کنترل مشترک بر واحد تجاری
۰/۶۱	۰/۵۶	۲۲/۶۳	۰/۵۹	۶۳۹۹	معامله با واحدهای تجاری فرعی
۰/۶۵	۰/۵۸	۱۵/۳۶	۰/۶۲	۲۷۲۷	معامله با واحدهای تجاری وابسته
-	-	-	-	-	معامله با مشارکت خاص که واحد تجاری شریک خاص است
۰/۶۵	۰/۵۷	۱۴/۴۸	۰/۶۲	۱۸۹۰	معامله با مدیران اصلی واحد تجاری یا شرکت اصلی آنها
۰/۶۳	۰/۵۸	۱۹/۰۹	۰/۶۱	۳۸۸۸	معامله با سایر اشخاص وابسته

با توجه به جدول ۵ می توان گفت که برای مثال، با اطمینان ۹۵ درصد، شرکتها بین ۴۰ درصد تا ۵۲ درصد از موارد افشای عمومی را افشا کرده اند و میانگین افشا در این مورد ۴۶ درصد است. میزان افشای سایر موارد افشا، به تفکیک اشخاص وابسته ارائه شده است. برای نمونه، با اطمینان ۹۵ درصد، شرکتها در معامله با واحد تجاری اصلی، ۵۱ درصد تا ۶۳ درصد از الزامات افشا را افشا کرده اند و میانگین افشا در این مورد، ۵۹ درصد است. در مورد سایر انواع اشخاص وابسته نیز همین تفسیر قابل ارائه است. همچنین، مقادیر آماره t برای تمام موارد بررسی شده به جز موارد عمومی افشا، بیشتر از ۱/۶۴ است. بنابراین فرض صفر مبنی بر کمتر بودن میانگین افشا از میزان ۵۰ درصد، در

تمام موارد به جز مورد عمومی رد می‌شود. به عبارت دیگر، میانگین افشا در این موارد، بیشتر از ۵۰ درصد است. اما مقدار آماره t برای افشای موارد عمومی برابر با ۲۰- است که نشانگر کمتر بودن میانگین افشا از مقدار ۵۰ درصد است. برای معامله با مشارکتهای خاصی که در آن واحد تجاری شریک خاص است، موردی مشاهده نشد. در ادامه بررسی‌ها، آزمون t برای موارد افشای عمومی و سایر موارد افشا به تفکیک هر سال محاسبه و ارائه شده است.

جدول ۶. آزمون t یک نمونه‌ای برای موارد افشای عمومی بر حسب سال

فاصله اطمینان ۹۵ درصدی برای میانگین	مقدار t	میانگین	تعداد	سال	موارد افشا	
						حد پایین
۰/۵۲	۰/۴۰	-۸/۹۷	۰/۴۵	۹۴۲	۱۳۸۵	عمومی
۰/۵۲	۰/۴۰	-۹/۳۷	۰/۴۵	۹۳۰	۱۳۸۶	
۰/۵۲	۰/۴۰	-۹/۶۷	۰/۴۵	۹۱۹	۱۳۸۷	
۰/۵۲	۰/۴۱	-۸/۳۷	۰/۴۶	۹۴۵	۱۳۸۸	
۰/۵۳	۰/۴۲	-۸/۲۷	۰/۴۷	۸۹۲	۱۳۸۹	

با توجه به جدول شماره ۶ در مورد موارد افشای عمومی، در تمام سالهای مورد بررسی، مقادیر آماره t کمتر از ۱/۶۴ است. بنابراین، فرض صفر مبنی بر بیشتر بودن میانگین افشا از مقدار ۵۰ درصد، برای تمام سالها رد می‌شود. به عبارت دیگر مقادیر میانگین افشا در تمام سالها کمتر از ۵۰ درصد است.

با توجه به جدول شماره ۷ در مورد سایر موارد افشا که در ادامه ملاحظه می‌کنید، در تمام سالهای مورد بررسی، مقادیر آماره t بیشتر از ۱/۶۴ است. بنابراین فرض صفر مبنی بر کمتر بودن میانگین افشا از مقدار ۵۰ درصد، برای تمام سالها رد می‌شود و میانگین افشا در تمام سالها بیشتر از ۵۰ درصد است. در مورد معامله با مشارکتهای خاصی که در آن واحد تجاری شریک خاص است، هیچ موردی مشاهده نشد و از این رو، این مورد در جدول شماره ۷ منعکس نشده است.

جدول ۷. آزمون t یک نمونه‌ای برای سایر موارد افشا بر حسب سال

فاصله اطمینان ۹۵ درصد برای میانگین	مقدار t	میانگین	تعداد	سال	موارد	
						حد پایین
۰/۶۳	۰/۵۵	۴/۸۶	۰/۵۹	۹۱۸	۱۳۸۵	معاملات با واحد تجاری اصلی
۰/۶۳	۰/۵۷	۷/۲۳	۰/۶۰	۹۴۵	۱۳۸۶	
۰/۶۱	۰/۵۴	۴/۴۲	۰/۵۸	۹۶۳	۱۳۸۷	
۰/۶۳	۰/۵۸	۷/۵۸	۰/۶۰	۹۲۷	۱۳۸۸	
۰/۶۲	۰/۵۴	۳/۶۶	۰/۵۸	۹۵۴	۱۳۸۹	
۰/۶۲	۰/۵۵	۴/۵۲	۰/۵۹	۳۸۷	۱۳۸۵	معامله با واحدهای تجاری دارای نفوذ قابل ملاحظه یا کنترل مشترک بر واحد تجاری
۰/۶۲	۰/۵۶	۶/۹۳	۰/۵۹	۴۲۳	۱۳۸۶	
۰/۶۱	۰/۵۴	۴/۲۲	۰/۵۷	۴۲۳	۱۳۸۷	
۰/۶۲	۰/۵۷	۶/۹۳	۰/۵۹	۳۹۶	۱۳۸۸	
۰/۶۲	۰/۵۲	۳/۰۵	۰/۵۷	۴۵۰	۱۳۸۹	
۰/۶۱	۰/۵۷	۱۰/۵۶	۰/۵۹	۱۲۱۵	۱۳۸۵	معامله با واحدهای تجاری فرعی
۰/۶۱	۰/۵۸	۱۲/۵۲	۰/۵۹	۱۲۷۸	۱۳۸۶	
۰/۶۰	۰/۵۸	۱۰/۰۸	۰/۵۹	۱۲۹۶	۱۳۸۷	
۰/۶۱	۰/۵۸	۱۲/۶۸	۰/۵۹	۱۲۷۸	۱۳۸۸	
۰/۶۰	۰/۵۵	۶/۸۷	۰/۵۷	۱۳۳۲	۱۳۸۹	
۰/۶۵	۰/۵۸	۶/۵۳	۰/۶۲	۵۳۱	۱۳۸۵	معامله با واحدهای تجاری وابسته
۰/۶۵	۰/۵۹	۸/۷۵	۰/۶۲	۵۴۰	۱۳۸۶	
۰/۶۴	۰/۵۷	۶/۰۶	۰/۶۱	۵۵۸	۱۳۸۷	
۰/۶۵	۰/۶۰	۹/۰۵	۰/۶۳	۵۴۹	۱۳۸۸	
۰/۶۴	۰/۵۶	۴/۹۲	۰/۶۰	۵۴۹	۱۳۸۹	
۰/۶۲	۰/۵۶	۶/۰۷	۰/۵۹	۳۶۰	۱۳۸۵	معامله با مدیریت اصلی واحد تجاری یا شرکت اصلی آنها
۰/۶۶	۰/۵۹	۷/۲۷	۰/۶۱	۳۹۶	۱۳۸۶	
۰/۶۶	۰/۵۷	۴/۹۷	۰/۶۲	۳۸۷	۱۳۸۷	
۰/۶۷	۰/۶۰	۷/۲۸	۰/۶۳	۳۶۰	۱۳۸۸	
۰/۶۶	۰/۵۹	۷/۳۹	۰/۶۲	۳۸۷	۱۳۸۹	
۰/۶۳	۰/۵۶	۵/۴۱	۰/۵۹	۷۳۸	۱۳۸۵	معاملات با سایر اشخاص وابسته

فاصله اطمینان ۹۵ درصد برای میانگین		مقدار t	میانگین	تعداد	سال	موارد
حد بالا	حد پایین					
۰/۶۲	۰/۵۸	۹/۹۹	۰/۶۰	۸۰۱	۱۳۸۶	
۰/۶۴	۰/۶۰	۱۰/۴۷	۰/۶۲	۷۵۶	۱۳۸۷	
۰/۶۳	۰/۵۹	۱۰/۳۷	۰/۶۱	۷۸۳	۱۳۸۸	
۰/۶۴	۰/۵۹	۸/۷۷	۰/۶۱	۸۱۰	۱۳۸۹	

تا این مرحله، میزان افشا در هر سال، برای موارد افشای عمومی و سایر موارد افشا، تعیین و ارائه گردیده است. در این قسمت، میزان افشای تمام موارد افشا، چه موارد افشای عمومی و چه سایر موارد افشا، برای هر سال محاسبه شده و در جدول ۸ درج گردیده است.

جدول ۸. آزمون t یک نمونه‌ای برای افشای تمام موارد بر حسب سال

فاصله اطمینان ۹۵ درصدی برای میانگین		مقدار t	میانگین	تعداد	سال	موارد
حد بالا	حد پایین					
۰/۵۸	۰/۴۷	۳/۲۰	۰/۵۷	۵۰۹۱	۱۳۸۵	تمام موارد
۰/۵۹	۰/۴۸	۳/۱۰	۰/۵۸	۵۳۱۳	۱۳۸۶	
۰/۵۹	۰/۴۸	۲/۶۹	۰/۵۷	۵۳۰۲	۱۳۸۷	
۰/۵۹	۰/۴۹	۲/۵۶	۰/۵۸	۵۲۳۸	۱۳۸۸	
۰/۵۸	۰/۴۷	۲/۶۹	۰/۵۸	۵۳۷۴	۱۳۸۹	

طبق جدول شماره ۸، در تمام سالهای مورد بررسی، مقادیر آماره t بیشتر از ۱/۶۴ است. بنابراین فرض صفر مبنی بر کمتر بودن میانگین افشا از مقدار ۵۰ درصد، برای تمام سالها رد می‌شود. به عبارت دیگر مقادیر میانگین افشا در تمام سالها به طور معناداری بیشتر از ۵۰ درصد است.

در جدول شماره ۹ نیز، میزان افشای هر یک از موارد عمومی و سایر موارد افشا برای سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۹ ارائه شده است.

جدول ۹. میزان افشای هر یک از موارد افشای سالهای ۱۳۸۹-۱۳۸۵

فاصله اطمینان برای میانگین	میانگین	تعداد مشاهدات	سؤالات	موارد
۰/۷۵	۰/۶۲	۸۲۱	۱	عمومی
۰/۷۳	۰/۵۷	۶۶۹	۲	
۰/۷۶	۰/۵۸	۵۶۶	۳	
-	-	۱۲۸۶	۴	
۰/۳۸	۰/۲۷	۱۲۸۶	۵	
۰/۹۸	۰/۹۰	۵۲۳	۱	معامله با واحد تجاری اصلی
۰/۹۸	۰/۹۰	۵۲۳	۲	
۰/۹۴	۰/۷۳	۵۲۳	۳	
۰/۹۸	۰/۹۰	۵۲۳	۴	
۰/۹۸	۰/۹۱	۵۲۳	۵	
۰/۴۱	۰/۱۴	۵۲۳	۶	
-	-	۵۲۳	۷	
۰/۴۱	۰/۱۵	۵۲۳	۸	
-	-	۵۲۳	۹	
۱	۰/۹۵	۲۳۱	۱	معامله با واحدهای تجاری دارای نفوذ مؤثر بر واحد تجاری یا کنترل مشترک بر واحد تجاری
۱	۰/۹۳	۲۳۱	۲	
۰/۹۸	۰/۷۹	۲۳۱	۳	
۱	۰/۹۵	۲۳۱	۴	
۱	۰/۹۵	۲۳۱	۵	
۰/۳۳	۰/۰۸	۲۳۱	۶	
-	-	۲۳۱	۷	
۰/۳۵	۰/۰۷	۲۳۱	۸	
-	-	۲۳۱	۹	
۱	۰/۹۶	۷۱۱	۱	معامله با واحدهای تجاری فرعی
۱	۰/۹۵	۷۱۱	۲	
۰/۹۸	۰/۹۰	۷۱۱	۳	
۱	۹۸	۷۱۱	۴	
۱	۹۸	۷۱۱	۵	
۰/۲۶	۰/۱۳	۷۱۱	۶	

موارد	سؤالات	تعداد مشاهدات	میانگین	فاصله اطمینان برای میانگین	
				حد بالا	حد پایین
	۷	۷۱۱	۰	-	-
	۸	۷۱۱	۰/۱۹	۰/۱۳	۰/۲۶
	۹	۷۱۱	۰	-	-
معامله با واحدهای تجاری وابسته	۱	۳۰۳	۰/۹۷	۰/۹۳	۱
	۲	۳۰۳	۰/۹۷	۰/۹۳	۱
	۳	۳۰۳	۰/۹۰	۰/۷۹	۰/۹۶
	۴	۳۰۳	۰/۹۷	۰/۹۳	۱
	۵	۳۰۳	۰/۹۷	۰/۹۳	۱
	۶	۳۰۳	۰/۳۶	۰/۲۳	۰/۴۸
	۷	۳۰۳	۰	-	-
	۸	۳۰۳	۰/۳۷	۰/۲۵	۰/۵۰
	۹	۳۰۳	۰	-	-
	۱	۲۱۰	۰/۹۸	۰/۹۳	۱
معامله با مدیریت واحد تجاری یا شرکت اصلی آنها	۲	۲۱۰	۰/۹۸	۰/۹۳	۱
	۳	۲۱۰	۰/۹۸	۰/۹۳	۱
	۴	۲۱۰	۰/۹۸	۰/۹۳	۱
	۵	۲۱۰	۰/۸۶	۰/۷۴	۰/۹۷
	۶	۲۱۰	۰/۳۵	۰/۲۰	۰/۵۰
	۷	۲۱۰	۰	-	-
	۸	۲۱۰	۰/۳۸	۰/۲۲	۰/۵۲
	۹	۲۱۰	۰	-	-
	۱	۴۳۲	۰/۹۷	۰/۹۳	۱
	معامله با سایر اشخاص وابسته	۲	۴۳۲	۰/۹۷	۰/۹۳
۳		۴۳۲	۰/۹۴	۰/۹۰	۰/۹۸
۴		۴۳۲	۰/۹۷	۰/۹۳	۱
۵		۴۳۲	۰/۹۷	۰/۹۳	۱
۶		۴۳۲	۰/۲۷	۰/۱۸	۰/۳۷
۷		۴۳۲	۰	-	-
۸		۴۳۲	۰/۲۷	۰/۱۸	۰/۳۷
۹		۴۳۲	۰	-	-

در جدول شماره ۹، شماره‌های منعکس شده در ستون سؤالات، شماره سؤالات مندرج در چک‌لیست افشا را نشان می‌دهد. با توجه به جدول شماره ۹، برای مثال، به طور میانگین، ۶۵ درصد شرکتها مورد اول از موارد افشای عمومی را افشا کرده‌اند. در مورد سایر موارد افشا هم با اطمینان ۹۵ درصد می‌توان استنباط کرد که برای مثال، بین ۹۰ درصد تا ۹۸ درصد شرکتها، مورد ۱ و ۲ را در خصوص معامله با واحد تجاری اصلی و به طور میانگین، ۹۵ درصد شرکتها این موارد را افشا کرده‌اند. میزان افشا را می‌توان در مورد انواع اشخاص وابسته که در جدول به آنها اشاره شده است، مورد توجه قرار داد.

نتیجه‌گیری

نتیجه پژوهش در دو قسمت قابل ارائه است. در قسمت اول، میانگین افشای موارد افشای عمومی که به روابط میان اشخاص وابسته مربوط است و سایر موارد افشا که به معاملات با اشخاص وابسته مربوط است، ارائه شده است. نتایج نشان می‌دهد به طور میانگین، شرکتها ۴۶ درصد موارد افشای عمومی را افشا کرده‌اند که میزان این افشا در سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۷ برابر با ۴۵ درصد، در سال ۱۳۸۸، ۴۶ درصد و در سال ۱۳۸۹، ۴۷ درصد می‌باشد. توجه به میزان افشا در طول زمان برای موارد افشای عمومی حاکی از آن است که افشا در طول زمان تغییر قابل ملاحظه‌ای نداشته است. همچنین، مقایسه میزان افشای موارد عمومی در سالهای مختلف با سطح افشای ۵۰ درصد که در گزارش Doing Business به آن اشاره شده است، نشان می‌دهد که میانگین افشای موارد عمومی از ۵۰ درصد کمتر است که نشان از وجود کاستی در انطباق با الزامات استاندارد حسابداری شماره ۱۲ ایران و عدم توجه به ماهیت روابط با اشخاص وابسته دارد. در صورتی که وجود اشخاص وابسته، حتی اگر هیچ معامله‌ای با آنها انجام نگیرد، بر عملیات شرکت اثر می‌گذارد. با توجه به آنکه بررسی سایر موارد افشا به تفکیک اشخاص وابسته‌ای صورت گرفته است که شرکت با آنها معامله می‌کند، یکی از انواع اشخاص وابسته را به عنوان مثال انتخاب می‌کنیم و مورد بررسی قرار می‌دهیم که تحلیلی مشابه با تحلیل این مثال، برای سایر انواع اشخاص وابسته نیز قابل ارائه خواهد بود. در این مرحله، معامله با واحدهای تجاری فرعی را برای نمونه انتخاب کردیم. نتایج حاصل نشان می‌دهد که به طور میانگین، شرکتها ۵۹ درصد از سایر موارد افشا را برای معامله با واحدهای تجاری فرعی در فاصله سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۹ افشا

کرده‌اند. میزان افشا در سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۸ برابر با ۵۹ درصد و در سال ۱۳۸۹، ۵۷ درصد می‌باشد. بررسی میزان افشا در طول زمان نشان می‌دهد که افشا در طول زمان تغییر محسوسی نداشته است. همچنین، مقایسه میزان افشا برای معامله با واحدهای تجاری فرعی در سالهای مختلف با سطح افشای ۵۰ درصد که در گزارش Doing Business به آن اشاره شده است، نشان می‌دهد که میانگین افشا در تمام سالها از ۵۰ درصد بیشتر است. سطح افشای سایر موارد نسبت به افشای عمومی بیشتر است، ولی تفاوت قابل ملاحظه میان سطح افشای معاملات با اشخاص وابسته به تفکیک اشخاص وابسته وجود ندارد و میانگین افشا بین ۵۹ درصد تا ۶۱ درصد متغیر است. این نتایج با پژوهش مانالیگد و روساریو (۲۰۱۲) قابل مقایسه است. آنها به این نتیجه رسیدند که میانگین افشای روابط میان اشخاص وابسته ۶۰ درصد و معاملات با اشخاص وابسته ۷۰ درصد است که بین نتایج تحقیق آنها و پژوهش ما، تفاوت به چشم می‌خورد.

در قسمت دوم پژوهش، برای هر یک از ۱۴ مورد افشا، میانگین افشا محاسبه شده است. نتایج حاصل از قسمت دوم این بخش از پژوهش که در آن افشا از نظر محتوا (تک تک مواردی که باید افشا شود) بررسی شده است، نشان می‌دهد که از میان ۱۴ مورد افشا، به استثنای مواردی که شرکتها آنها را افشا نکرده‌اند، کمترین میزان افشا به ترتیب به مورد ۶ و مورد ۸ مربوط است. نتیجه این بخش از پژوهش تا حدودی با تحقیق حیدرآباد (۲۰۰۶) قابل مقایسه است. او پس از بررسی میزان افشا در سطح شرکتهای هندی به این نتیجه رسید که شرکتها شرایط و مفاد توافق با اشخاص وابسته را افشا نمی‌کنند و مبلغ معاملات با اشخاص وابسته، مانده بدهی به یا طلب از اشخاص وابسته نیز افشا نشده است.

این تحقیق، از الزامات استاندارد حسابداری شماره ۱۲ ایران برای بررسی سطح افشا استفاده می‌کند. در این استاندارد، اشخاص وابسته تعریف شده است و بررسی افشا با توجه به تعریف مندرج در استاندارد صورت گرفته است. اما، تعریف واحدی از اشخاص وابسته وجود ندارد و در سایر مقررات نظارتی، تعریف اشخاص وابسته دامنه متفاوتی را دربردارد. برای مثال، در دستورالعمل الزامات افشای اطلاعات و تصویب معاملات اشخاص وابسته ناشران بورسی و فرابورسی، مصوب ۹۰/۱۰/۰۳ سازمان بورس و اوراق بهادار، تعریف اشخاص وابسته نسبت به استاندارد حسابداری شماره ۱۲ ایران، جامع‌تر و کامل‌تر است.

منابع و مأخذ

1. سازمان بورس و اوراق بهادار تهران. (۱۳۹۰). دستورالعمل الزامات افشای اطلاعات و تصویب معاملات اشخاص وابسته ناشران بورسی و فرابورسی.
2. کمیته تدوین استانداردهای حسابداری ایران. (۱۳۸۶). استاندارد حسابداری شماره ۱۲، افشای اطلاعات اشخاص وابسته. سازمان حسابرسی. تهران.
3. American Institute of Certified Public Accountants (AICPA). (2001). Staff of the American Institute.
4. Chatterjee, B., Zaman, M., & Farooque, O. (2009). "the current status of related party disclosure in India: A longitudinal analysis". *Accounting in Emerging Economies*, 9:287 – 319.
5. Financial Accounting Standards Board (FASB). (1982). "Statement of Financial Accounting Standard No. 57, Related party disclosures".
6. Glaum, M., & Street, D. (2003). "Compliance with the disclosure requirements of Germany's new market: IAS versus US GAAP". *Journal of International Financial Management and Accounting*. 14:64 – 100.
7. International Accounting Standard Board (IASB), (2005). "International Accounting Standard No. 24, Related party disclosures".
8. Kholbeck M. J., Mayhew B. W. (2004a). "Related Party Transactions". *Social Science Research Network, www.ssrn.com, Working Paper Series*.
9. Monaligod Ma., Del Rosario V. (2012). "Related Party transactions". *American International Journal of contemporary Research*, 2(5).
10. OECD (2009). "Guide on Fighting Abusive Related Party Transaction In Asia"
11. Sherman, H. D., and Young S.D. (2001). "Tread lightly through these accounting minefields". *Harvard Business Review*: July-August.
12. The International bank for Reconstruction and Development and The World Bank (2012). "Comparing Regulation in 183 Economies".
13. Tsalavoutas, I., Evans, L. & Smith, M. (2008). "Comparison of two methods for measuring compliance with IFRS mandatory disclosure requirements". *Journal of Applied Accounting Research*, 11(3):213 - 228.